

Άλμπα ντε Σέσπεντες

Απαγορευμένο
τετράδιο

ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΚΛΑΣΙΚΟΙ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ

ΑΛΜΠΑ ΝΤΕ ΣΕΣΠΕΝΤΕΣ

Απαγορευμένο τετράδιο

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΑ ΙΤΑΛΙΚΑ

Σταύρος Παπασταύρου

ΕΚΛΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Σύγχρονοι Κλασικοί – 61
Άλμπα ντε Σέσπεντες, *Απαγορευμένο τετράδιο*
Alba de Céspedes, *Quaderno proibito*
Μετάφραση: Σταύρος Παπασταύρου
Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος
Επιμέλεια - Διορθώσεις: Μάριος Παρθένης-Γαρδίκη
Σελιδοποίηση: Χριστίνα Κωνσταντινίδου
Η φωτογραφία του εξωφύλλου παραχωρήθηκε
από τον αρχικό δικαιούχο στη Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ, 2023
Copyright© για την ελληνική γλώσσα, Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε.
(Εκδόσεις Πατάκη), 2021
Copyright© Mondadori Libri S.p.A., Μιλάνο, 2022
Πρώτη έκδοση στην ιταλική γλώσσα
από τις εκδόσεις Mondadori, Μιλάνο, 1952
Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα
από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Δεκέμβριος 2023
Κ.Ε.Τ. Ε078 Κ.Ε.Π. 833/23 ISBN 978-618-07-0448-8

ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΚΛΑΣΙΚΟΙ

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ**

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,
ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Σεنيόρ δον Μπλας, από ποιο βιβλίο
πήρατε αυτό το κείμενο;
Από το θέατρο της ανθρώπινης ζωής,
το οποίο διαβάζω.

ΡΑΜΟΝ ΔΕ ΛΑ ΚΡΟΥΘ

26 Νοεμβρίου 1950

Κακώς αγόρασα αυτό το τετράδιο, πολύ κακώς. Ωστόσο είναι πια πολύ αργά για να το μετανιώσω, η ζημιά έχει γίνει. Δεν ξέρω καν τι μ' έσπρωξε να το πάρω, ήταν κάτι τυχαίο. Ποτέ δε σκέφτηκα να κρατήσω ημερολόγιο, επειδή, εκτός των άλλων, ένα ημερολόγιο πρέπει να μένει κρυφό, κι αυτό σημαίνει ότι θα έπρεπε να το κρύβω από τον Μικέλε και τα παιδιά. Δε μ' αρέσει να κρύβω πράγματα· εξ άλλου στο σπίτι μας ο χώρος είναι τόσο λίγος που θα μου ήταν αδύνατον να τα καταφέρω. Έγινε ως εξής: Πριν από δεκαπέντε μέρες, Κυριακή ήταν, βγήκα απ' το σπίτι αρκετά νωρίς το πρωί. Πήγαινα ν' αγοράσω τσιγάρα για τον Μικέλε, γιατί ήθελα, ξυπνώντας, να τα βρει πάνω στο κομοδίνο: την Κυριακή πάντα κοιμάται ως αργά. Η μέρα ήταν όμορφη, ζεστή, αν και ήταν προχωρημένο φθινόπωρο. Ένιωθα μια παιδιάστικη χαρά περπατώντας στους δρόμους απ' τη μεριά που είχε ήλιο, βλέποντας τα δέντρα πράσινα ακόμα και τους ανθρώπους ευτυχημένους, όπως δείχνουν πάντα τις γιορτινές μέρες. Έτσι αποφάσισα να κάνω έναν σύντομο περίπατο και να καταλήξω στο καπνοπωλείο που βρίσκεται στην πλατεία. Καθώς προχωρούσα, είδα πολλούς να κοντοστέκουν στον πάγκο της ανθοπώλισσας, σταμάτησα λοιπόν κι εγώ κι αγόρασα ένα μπουκέτο καλέντουλες. «Χρειάζονται λίγα λουλούδια

στο τραπέζι, την Κυριακή» μου είπε η ανθοπώλισσα, «οι άντρες τα προσέχουν αυτά». Εγώ χαμογέλασα, γνέφοντας καταφατικά: μα στην πραγματικότητα, αγοράζοντας αυτά τα λουλούδια, δε σκεφτόμουν ούτε τον Μικέλε ούτε τον Ρικκάρντο, που επίσης του αρέσουν πολύ: τ' αγόραζα για μένα, για να τα κρατάω στο χέρι καθώς περπατούσα. Στο καπνοπωλείο είχε πολύ κόσμο. Περιμένοντας τη σειρά μου, με τα λεφτά ήδη στο χέρι, είδα μια στοίβα τετράδια στη βιτρίνα. Ήταν κάτι τετράδια μαύρα, γυαλιστερά, χοντρά, από εκείνα που χρησιμοποιούν στο σχολείο και που πάνω τους –πριν ακόμα αρχίσω να γράφω μέσα– σημείωνα αμέσως, στην πρώτη σελίδα, αυθόρμητα, το όνομά μου: Βαλέρια. «Δώστε μου κι ένα τετράδιο» είπα ψάχνοντας στην τσάντα μου να βρω κι άλλα λεφτά. Όταν όμως σήκωσα τα μάτια, άκουσα τον καπνοπώλη να μου λέει με ύφος σοβαρό: «Δεν μπορώ, απαγορεύεται». Μου εξήγησε πως ο αστυφύλακας φύλαγε σκοπιά στην πόρτα κάθε Κυριακή, ώστε να πουλιέται μόνο καπνός και τίποτε άλλο. Είχα απομείνει μόνη στο μαγαζί. «Το χρειάζομαι» του είπα, «το χρειάζομαι οπωσδήποτε». Μιλούσα ψιθυριστά, αγχωμένα, ήμουν έτοιμη να επιμείνω, να ικετεύσω. Τότε εκείνος κοίταξε τριγύρω του κι έπειτα, στα γρήγορα, πήρε ένα τετράδιο και το έτεινε προς το μέρος μου πάνω από τον πάγκο, λέγοντας: «Βάλτε το κάτω απ' το παλτό σας».

Το κράτησα κάτω απ' το παλτό σε όλη τη διαδρομή, ως το σπίτι. Φοβόμουν μη γλιστρήσει, μην πέσει καταγής, ενώ η θυρωρός μου έλεγε κάτι για τις σωληνώσεις του γκαζιού. Ανοίγοντας την πόρτα με το κλειδί ήμουν αναφοκοκκινισμένη: έκανα να πάω αμέσως στο δωμάτιό μου, μα θυμήθηκα πως ο Μικέλε ήταν ακόμα στο κρεβάτι. Στο μεταξύ,

η Μιρέλλα με φώναζε: «Μαμά...». Ο Ρικκάρντο ρωτούσε: «Πήρες εφημερίδα, μαμά;». Καθώς έβγαζα το παλτό μου, ένιωθα ανήσυχη, σαστισμένη, φοβόμουν πως δε θα κατάφερνα να μείνω μόνη μου. “Θα το βάλω στην ντουλάπα” σκεφτόμουν, “όχι, η Μιρέλλα την ανοίγει συχνά, για να πάρει κάτι δικό μου να φορέσει, ένα ζευγάρι γάντια, μια μπλούζα. Το κομό ο Μικέλε το ανοίγει συνέχεια. Στο γραφείο κάθεται ήδη ο Ρικκάρντο”. Συλλογιζόμουν πως σε όλο το σπίτι δεν είχα ούτε ένα συρτάρι, ούτε ένα ντουλαπάκι αποκλειστικά για μένα. Αποφάσισα ότι στο εξής θα διεκδικούσα τα δικαιώματά μου. “Στην ντουλάπα με τ’ ασπρόρουχα” κατέληξα, μα έπειτα θυμήθηκα πως η Μιρέλλα κάθε Κυριακή παίρνει αποκεί ένα καθαρό τραπέζομάντιλο για να στρώσει το τραπέζι. Τελικά το πέταξα στο σακούλι με τα ξεσκονόπανα, στην κουζίνα. Δεν πρόλαβα να κλείσω καλά καλά το σακούλι, όταν η Μιρέλλα μπήκε μέσα λέγοντας: «Μαμά, τι έχεις; Είσαι κατακόκκινη». «Θα φταίει το παλτό» απάντησα, βγάζοντάς το, «σήμερα κάνει ζέστη έξω». Μου φάνηκε πως θα μπορούσε να μου πει: “Δεν είναι αλήθεια, και γιατί έκρυψες κάτι στο σακούλι;”. Μάταια προσπαθούσα να πείσω τον εαυτό μου ότι δεν είχα κάνει κανένα κακό. Στ’ αυτιά μου είχα ακόμα τη φωνή του καπνοπώλη και την προειδοποίησή του: «Απαγορεύεται».

10 Δεκεμβρίου

Για δυο βδομάδες και πλέον κράτησα το τετράδιο κρυμμένο, χωρίς να καταφέρω να γράψω κάτι μέσα. Από την πρώτη μέρα στάθηκε πολύ δύσκολο να του αλλάζω διαρ-

κώς θέση, να βρίσκω κρυψώνες όπου δε θα το ανακάλυπταν αμέσως. Αν το έβρισκαν, ο Ρικκάρντο θα το οικειοποιείτο για να γράφει σημειώσεις στο πανεπιστήμιο ή η Μιρέλλα θα το ήθελε για να γράφει το ημερολόγιο που φυλάει κλειδωμένο στο συρτάρι της. Εγώ θα μπορούσα να το υπερασπιστώ, να πω πως είναι δικό μου, μα θα έπρεπε να αιτιολογήσω τη χρήση του. Για τους λογαριασμούς από τα ψώνια χρησιμοποιώ πάντα κάτι διαφημιστικές ατζέντες που μου φέρνει στην αρχή του χρόνου ο Μικέλε απ' την τράπεζα – ο ίδιος μάλιστα θα με συμβούλευε ευγενικά να το δώσω στον Ρικκάρντο. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, θ' απαρνιόμουν αμέσως το τετράδιο και δε θα σκεφτόμουν πια ν' αγοράσω άλλο· γι' αυτό αμυνόμουν σθεναρά μπροστά σ' ένα τέτοιο ενδεχόμενο, αν και –οφείλω να ομολογήσω–, από τότε που έχω στην κατοχή μου αυτό το τετράδιο, δεν έχω βρει ούτε στιγμή ηρεμίας. Παλιά στενοχωριόμουν πάντα όταν τα παιδιά έβγαιναν, τώρα όμως, αντίθετα, λαχταρώ να το κάνουν, ώστε να μείνω μόνη και να γράψω. Ποτέ ως τώρα δεν είχα συνειδητοποιήσει ότι, εξαιτίας της έλλειψης χώρου στο σπίτι μας και του ωραρίου στο γραφείο, σπάνια είχα την ευκαιρία να μείνω μονάχη. Έτσι, αναγκάστηκα να καταφύγω σε μια κατεργαριά για να ξεκινήσω αυτό το ημερολόγιο· αγόρασα τρία εισιτήρια για τον ποδοσφαιρικό αγώνα, λέγοντας ότι μου τα χάρισε μια συνάδελφος στο γραφείο. Διπλή κατεργαριά μιας και, για να τ' αποκτήσω, έκλεψα από τα ψώνια. Αμέσως μετά το πρωινό βοήθησα τον Μικέλε και τα παιδιά να ντυθούν, δάνεισα στη Μιρέλλα το βαρύ μου παλτό, τους χαιρέτησα τρυφερά κι έκλεισα την πόρτα πίσω τους μ' ένα ρίγος ικανοποίησης. Σε λίγο, μετανιωμένη, έτρεξα

στο παράθυρο, θέλοντας να τους φωνάξω πίσω. Είχαν ήδη απομακρυνθεί κι ένιωσα σαν να πήγαιναν να πιαστούν σε μια παγίδα που είχα στήσει εγώ για να τους βλάψω παρά σ' έναν αθώο αγώνα ποδοσφαίρου. Γελούσαν, κι εκείνο το γέλιο μού έφερνε τύψεις. Όταν ξαναμπήκα στο σπίτι, θέλησα να στρωθώ αμέσως στο γράψιμο, μα η κουζίνα χρειαζόταν ακόμα συγύρισμα. Η Μιρέλλα δεν είχε μπορέσει να με βοηθήσει όπως κάνει πάντα τις Κυριακές. Ακόμα κι ο Μικέλε, εκ φύσεως πολύ τακτικός, είχε αφήσει την ντουλάπα ανοιχτή, σκορπώντας κάμποσες γραβάτες εδώ κι εκεί, πράγμα που έκανε πάλι σήμερα – σήμερα που ξαναγόρασα εισιτήρια για το ποδόσφαιρο και γι' αυτό μπορώ να χαρώ λίγο την ησυχία μου. Το πιο περίεργο είναι πως, όταν επιτέλους μπορώ να βγάλω το τετράδιο απ' την κρυψώνα του, να κάτσω και ν' αρχίσω να γράφω, δε βρίσκω τίποτα να πω πέρα από τον καθημερινό αγώνα που κάνω για να το κρύψω. Τώρα το χώνω μέσα στο παλιό μπαούλο όπου το καλοκαίρι φυλάμε τα χειμωνιάτικα. Όμως, πριν δυο μέρες, αναγκάστηκα ν' αποτρέψω τη Μιρέλλα από το ν' ανοίξει το μπαούλο για να πάρει κάτι χοντρές κάλτσες του σκι, που τις φοράει στο σπίτι από τότε που έχουμε κόψει τη θέρμανση. Το τετράδιο ήταν εκεί, με το που θα σήκωνε το καπάκι του μπαούλου θα το έβλεπε. Γι' αυτό της είπα: «Έχουμε καιρό, έχουμε καιρό» κι εκείνη διαμαρτυρόταν: «Μα κρυώνω». Εγώ επέμενα τόσο έντονα, που μέχρι κι ο Μικέλε το πρόσεξε. Όταν μείναμε μόνοι, μου είπε πως δεν καταλάβαινε για ποιον λόγο είχα φέρει αντίρρηση στη Μιρέλλα. Εγώ του απάντησα σκληρά: «Ξέρω τι κάνω» κι εκείνος με κοίταζε, απορημένος με το ασυνήθιστο ύφος μου. «Δε μ' αρέσει να

επεμβαίνεις στις συζητήσεις μου με τα παιδιά» συνέχισα. «Μου αφαιρείς κάθε εξουσία που έχω επάνω τους». Και καθώς εκείνος γκρίνιαζε ότι γενικά τον κατηγορώ πως δεν ασχολείται αρκετά μαζί τους και με πλησίαζε λέγοντας παιχιδιάρικα: «Μα τι έχεις σήμερα, μαμά;», εγώ σκεφτόμουν ότι ίσως άρχιζα να γίνομαι νευρική, οξέθυμη, όπως λένε για όλες οι γυναίκες που περνάνε τα σαράντα: και, με την υποψία ότι το ίδιο σκεφτόταν κι ο Μικέλε, ένιωθα μια βαθιά ντροπή.

11 Δεκεμβρίου

Ξαναδιαβάζοντας ό,τι έγραφα χτες, δεν μπορώ παρά να αναρωτηθώ μήπως άρχισα ν' αλλάζω χαρακτήρα από τη μέρα που ο άντρας μου, γι' αστείο, βάλθηκε να με αποκαλεί «μαμά». Στην αρχή μού άρεσε πολύ, γιατί έτσι ένιωθα σαν να ήμουν ο μοναδικός ενήλικας στο σπίτι, η μόνη που γνώριζε ήδη τα πάντα για τη ζωή. Αυτό αύξανε το αίσθημα της ευθύνης που είχα πάντα, από τα παιδικά μου χρόνια. Μου άρεσε επίσης επειδή κατ' αυτόν τον τρόπο μπορούσα να δικαιολογώ την αυθόρμητη τρυφερότητα που μου ενέπνεε πάντα ο Μικέλε, ο οποίος παραμένει ντόμπρος, αυθεντικός, μέχρι τώρα που κοντεύει τα πενήντα. Όταν με φωνάζει «μαμά», εγώ του αποκρίνομαι μ' έναν τόνο αυστηρό και τρυφερό μαζί, τον ίδιο που χρησιμοποιούσα για τον Ρικκάρντο όταν ήταν μικρός. Όμως τώρα καταλαβαίνω πως έκανα λάθος: εκείνος ήταν το μόνο άτομο για το οποίο ήμουν η Βαλέρια. Οι γονείς μου από τα μικράτα μου με φωνάζουν Μπέμπα, και μαζί τους είναι δύσκολο να παριστάνω κάτι άλλο από αυτό που ήμουν

στην ηλικία όπου μου έδωσαν αυτό το παρατσούκλι· πράγματι, μολονότι και οι δύο περιμένουν από μένα ό,τι περιμένει κανείς από τους ενήλικες, δε φαίνεται να πιστεύουν ότι έχω στ' αλήθεια ενηλικιωθεί. Ναι, ο Μικέλε ήταν το μόνο άτομο για το οποίο εγώ ήμουν η Βαλέρια. Για κάποιες φίλες είμαι ακόμα η Πιζάνι, η συμμαθήτρια, για άλλες είμαι η γυναίκα του Μικέλε, η μητέρα του Ρικκάρντο και της Μιρέλλας. Για κείνον, όμως, από τότε που γνωριστήκαμε, ήμουν απλά και μόνο η Βαλέρια.

15 Δεκεμβρίου

Κάθε φορά που ανοίγω αυτό το τετράδιο, κοιτάζω το όνομά μου, που είναι γραμμένο στην πρώτη σελίδα. Μου αρέσουν τα τακτικά μου γράμματα, που δεν είναι πολύ ψηλά και γέρνουν μονόπαντα, προδίδοντας ξεκάθαρα την ηλικία μου. Είμαι σαράντα τριών ετών, παρόλο που, όταν το σκέφτομαι, δεν καταφέρνω να το πιστέψω. Ακόμα και οι άλλοι εκπλήσσονται βλέποντάς με δίπλα στα παιδιά μου και πάντα μου πετάνε κάποιο κομπλιμέντο, που κάνει τον Ρικκάρντο και τη Μιρέλλα να χαμογελάνε με αμηχανία. Ωστόσο, είμαι σαράντα τριών, και θεωρώ ντροπή να καταφεύγω σε παιδιάστικες υπεκφυγές προκειμένου να γράψω σ' ένα τετράδιο. Γι' αυτό είναι απόλυτη ανάγκη ν' αποκαλύψω στον Μικέλε και στα παιδιά την ύπαρξη αυτού του ημερολογίου, κατοχυρώνοντας έτσι το δικαίωμά μου να κλείνομαι σ' ένα δωμάτιο και να γράφω όποτε μου κάνει κέφι. Φέρθηκα ανόητα από την πρώτη στιγμή και, συνεχίζοντας, θα επιδεινώσω ακόμα περισσότερο την αίσθηση που έχω ότι κάνω κάτι κακό γράφοντας αυτές τις

αθώες αράδες. Όλο αυτό είναι παράλογο. Κι όμως, τώρα πια δε βρίσκω ησυχία ούτε στο γραφείο. Αν ο διευθυντής με κρατήσει για μια υπερωρία, τρέμω μήπως ο Μικέλε έρθει σπίτι νωρίτερα από μένα και, για κάποιον απρόβλεπτο λόγο, φαχουλέφει ανάμεσα στα παλιά χαρτιά όπου τώρα κρύβω το τετράδιο· γι' αυτό συχνά ετοιμάζω μια δικαιολογία, ώστε να μην τα χάσω και βρεθώ σε μεγάλη αμηχανία. Γυρίζω σπίτι γεμάτη άγχος· αν δω το παλτό του Μικέλε κρεμασμένο στην είσοδο, νιώθω ένα σφίξιμο στην καρδιά: Μπαίνω στην τραπεζαρία τρέμοντας μήπως αντικρίσω τον Μικέλε με το μαύρο γυαλιστερό τετράδιο στο χέρι. Αν τον βρω να κουβεντιάζει με τα παιδιά, πάλι σκέφτομαι ότι μπορεί να το βρήκε και να περιμένει να μείνει μόνος μαζί μου για να μου μιλήσει. Έχω συνέχεια την αίσθηση ότι τα βράδια κλείνει την πόρτα της κρεβατοκάμαράς μας με ιδιαίτερη προσοχή, φροντίζοντας να μην κάνει θόρυβο το πόμολο. «Να δεις που τώρα θα γυρίσει και θα μου το πει». Αλλά δε λέει τίποτα, κι έχω καταλάβει ότι κλείνει πάντα έτσι την πόρτα εξαιτίας κάποιας δικής του σχολαστικής συνήθειας.

Πριν δυο μέρες ο Μικέλε μού τηλεφώνησε στο γραφείο κι εγώ αμέσως φοβήθηκα πως είχε γυρίσει σπίτι για κάποιον λόγο κι είχε βρει το τετράδιο. Σήκωσα παγωμένη το ακουστικό. «Άκου, θέλω να σου πω κάτι...» άρχισε. Για μερικά δευτερόλεπτα αναρωτήθηκα με αγωνία αν έπρεπε να του δηλώσω πως είναι δικαίωμά μου να έχω όσα τετράδια θέλω και να γράφω μέσα ό,τι μ' αρέσει ή, αντίθετα, αν έπρεπε να τον παρακαλέσω: «Μικέλε, κατάλαβέ με, το ξέρω, ήταν λάθος μου...». Εκείνος όμως ήθελε απλά να μάθει αν ο Ρικκάρντο είχε θυμηθεί να πάει να

πληρώσει τα δίδακτρα του πανεπιστημίου, επειδή εκείνη τη μέρα έληγε η προθεσμία.

21 Δεκεμβρίου

Χθες το βράδυ, αμέσως μετά το φαγητό, είπα στη Μιρέλλα πως δε μ' αρέσει η συνήθειά της να κρατάει κλειδωμένο το συρτάρι του γραφείου. Μου απάντησε έκπληκτη, διαμαρτυρούμενη πως αυτή τη συνήθεια την έχει εδώ και χρόνια. Της είπα ότι όντως είναι χρόνια που δεν την εγκρίνω. Η Μιρέλλα απάντησε έντονα πως, αν μελετάει τόσο, είναι ακριβώς γιατί θέλει ν' αρχίσει να εργάζεται, να είναι ανεξάρτητη και να φύγει απ' το σπίτι μόλις ενηλικιωθεί: έτσι θα μπορεί να κρατάει κλειδωμένα όλα τα συρτάρια χωρίς να δίνει κανείς σημασία. Πρόσθεσε ακόμα ότι στο συρτάρι φυλάει το ημερολόγιό της, γι' αυτό το κλειδώνει, άλλωστε κι ο Ρικκάρντο το ίδιο κάνει, γιατί βάζει εκεί τα γράμματα που λαβαίνει από τα κορίτσια. Της απάντησα ότι τότε και ο Μικέλε κι εγώ έχουμε δικαίωμα να κρατάμε κλειδωμένο ένα συρτάρι. «Και πράγματι έχουμε ένα» είπε ο Μικέλε, «το συρτάρι όπου φυλάμε τα λεφτά». Εγώ επέμενα πως θα ήθελα να έχω ένα αποκλειστικά δικό μου· κι εκείνος, χαμογελώντας, με ρώτησε: «Τι να το κάνεις;». «Ε, δεν ξέρω, για να φυλάω τα προσωπικά μου έγγραφα» απάντησα, «κάποια ενθύμια. Ή κι ένα ημερολόγιο, όπως ακριβώς η Μιρέλλα». Τότε όλοι, κι ο Μικέλε ακόμα, άρχισαν να γελάνε στην ιδέα ότι εγώ θα μπορούσα να κρατάω ημερολόγιο. «Και τι θα έγγραφες μέσα, μαμά;» έκανε ο Μικέλε. Η Μιρέλλα, ξεχνώντας τη δυσαρέσκειά της, γελούσε κι εκείνη. Εγώ εξακολουθούσα να μιλάω χωρίς

να νοιάζομαι για τα γέλια τους. Ο Ρικκάρντο, τότε, σηκώθηκε σοβαρός και ήρθε κοντά μου. «Η μαμά έχει δίκιο» είπε αυστηρά, «έχει κι αυτή δικαίωμα να κρατάει ημερολόγιο όπως η Μιρέλλα, ένα ημερολόγιο κρυφό, ίσως και ερωτικό. Για να μη σας πω ότι τελευταία αρχίζω να υποπτεύομαι πως έχει κάποιον κρυφό θαυμαστή». Είχε πάρει ένα ύφος πολύ σοβαρό, ζάρωνε το μέτωπό του, κι ο Μικέλε, μπαίνοντας στο παιχνίδι, έδειχνε σκεπτικός, έλεγε πως, ναι, είναι αλήθεια αυτό, η μαμά δεν είναι πια αυτή που ήταν, πρέπει να την επιτηρούμε. Έπειτα άρχισαν πάλι όλοι να γελάνε, να γελάνε δυνατά, με περικύκλωσαν και με αγκάλιασαν, κι η Μιρέλλα μαζί. Ο Ρικκάρντο μού σήκωσε το πιγούνι και με ρώτησε τρυφερά: «Πες μου, τι θες να γράφεις στο ημερολόγιο;». Ξαφνικά εγώ έβαλα τα κλάματα και δεν καταλάβαινα τι ένιωθα, εκτός από μια μεγάλη κούραση. Βλέποντάς με να κλαίω, ο Ρικκάρντο χλώμιασε, και μ' έσφιξε στην αγκαλιά του, λέγοντας: «Πλάκα έκανα, μαμάκα, δεν το κατάλαβες ότι έκανα πλάκα; Συγγνώμη...». Έπειτα, απευθυνόμενος στην αδελφή του, της είπε ότι πάντα εκείνη έφταιγε που συνέβαιναν τέτοια πράγματα. Η Μιρέλλα βγήκε απ' την τραπεζαρία βροντώντας την πόρτα πίσω της.

Λίγο αργότερα πήγε κι ο Ρικκάρντο να κοιμηθεί και μείναμε μόνοι, ο Μικέλε κι εγώ. Ο Μικέλε άρχισε να μου μιλάει, τρυφερά. Έλεγε πως καταλάβαινε πολύ καλά αυτή την κρίση μητρικής ζήλιας που είχα, μα έπρεπε πια να συνηθίσω στην ιδέα πως η Μιρέλλα ήταν πια μεγάλο κορίτσι, σωστή γυναίκα. Προσπαθούσα να του εξηγήσω πως δεν επρόκειτο καθόλου για κάτι τέτοιο, μα εκείνος συνέχισε: «Είναι δεκαεννιά χρονών πια, είναι φυσιολογικό να

κρύβει μέσα της κάτι, μια εντύπωση, ένα συναίσθημα, που να μη θέλει να το μάθουν οι άλλοι στο σπίτι. Ένα μικρό μυστικό, τέλος πάντων». «Εμείς όμως;» έκανα εγώ. «Δεν είναι δικαίωμά μας να έχουμε κι εμείς κάποιο μυστικό;». Ο Μικέλε μου έπιασε το χέρι και το χάιδεψε απαλά. «Ω γλυκιά μου» είπε, «τι μυστικά να έχουμε τώρα πια εμείς στην ηλικία μας;». Αν είχε προφέρει αυτά τα λόγια με ύφος ειρωνικό, περιπαικτικό, θα είχα επαναστατήσει· μα ο θλιμμένος τόνος της φωνής του μ' έκανε να χλωμιάσω. Κοίταξα τριγύρω μου για να βεβαιωθώ ότι τα παιδιά είχαν πλαγιάσει, έχοντας ίσως πιστέψει κι αυτά πως εκείνη η στιγμή αδυναμίας μου οφειλόταν στη μητρική ζήλια. «Είσαι χλωμή, μαμά» έλεγε ο Μικέλε, «κουράζεσαι πολύ, δουλεύεις πολύ, κάτσε να σου φέρω ένα κονιάκ». Πετάχτηκα επάνω λέγοντάς του ότι δεν το ήθελα. Εκείνος επέμεινε. «Ευχαριστώ» είπα εγώ, «δε θέλω να πιω κάτι, πάει, πέρασε. Έχεις δίκιο, ήμουν λίγο κουρασμένη, μα τώρα είμαι μια χαρά». Τον αγκάλιασα χαμογελώντας, για να τον καθησυχάσω. «Πάντα ίδια είσαι: συνέρχεσαι στο άψε σβήσε» σχολίασε ο Μικέλε με τρυφερότητα, «Όχι κονιάκ, λοιπόν». Ντροπιασμένη, απέφυγα το βλέμμα του. Στην αποθήκη, πλάι στο μπουκάλι του κονιάκ, μέσα σ' ένα παλιό κουτί από μπισκότα, είχα κρύψει το τετραδίον.

27 Δεκεμβρίου

Πριν δυο μέρες είχαμε Χριστούγεννα. Το βράδυ της παραμονής, ο Ρικκάρντο και η Μιρέλλα ήταν καλεσμένοι σ' ένα πάρτι στο σπίτι κάποιων παλιών μας φίλων, των Καπρέλλι, των οποίων η κορούλα θα έκανε την πρώτη της

επίσημη δημόσια εμφάνιση. Τα παιδιά υποδέχτηκαν με χαρά αυτή την πρόσκληση, διότι οι Καπρέλλι είναι μια οικογένεια πολύ ευκατάστατη, που αντιμετωπίζει τους καλεσμένους της με γενναιοδωρία και καλό γούστο. Χάρηκα κι εγώ, γιατί έτσι θα μπορούσα να φάω μόνη μου με τον Μικέλε, όπως όταν ήμασταν νιόπαντροι. Η Μιρέλλα ήταν πανευτυχής που θα ξαναφορούσε το πρώτο βραδινό της φόρεμα, το οποίο είχε εγκαινιάσει τις προηγούμενες Απόκριες, και ο Μικέλε θα δάνειζε στον Ρικκάρντο το σμόκιν του, όπως έκανε και πέρσι. Ενόψει αυτής της βραδιάς είχα αγοράσει στη Μιρέλλα μια τούλινη εσάρπα με χρυσές πούλιες και στον Ρικκάρντο ένα αμπιγέ πουκάμισο, από κείνα τα μοντέρνα με τον χαλαρό γιακά. Το απόγευμα κύλησε πολύ ευχάριστα, αφού και οι τέσσερις μας περιμέναμε ότι θα περάσουμε μια όμορφη βραδιά. Η Μιρέλλα, ντυμένη ήδη, ήταν τρισαχαριτωμένη: η προσμονή της επερχόμενης διασκέδασης είχε σβήσει απ' το πρόσωπό της εκείνη την ελαφρώς κατσούφικη και κάπως πειστωμένη έκφραση που της έχει γίνει συνήθεια. Όταν μπήκε στην τραπεζαρία και, για να μας κάνει να θαυμάσουμε τη μακριά της τουαλέτα, έκανε μια ελαφριά στροφή γύρω απ' τον εαυτό της, κρύβοντας το πρόσωπο πίσω από την εσάρπα με μια ασυνήθιστη για κείνη συστολή, ο πατέρας της και ο αδελφός της έβγαλαν ενθουσιώδη επιφωνήματα θαυμασμού, σχεδόν αποσβολωμένοι που στο πρόσωπο της κόρης και αδελφής τους αναγνώριζαν ένα τόσο ελκυστικό κορίτσι. Χαμογελούσα κι εγώ, καμαρώνοντας εξίσου· ετοιμαζόμουν να της πω πως ήθελα να τη βλέπω έτσι, χαρωπή, χαριτωμένη, όπως έπρεπε να είναι ένα κορίτσι κοντά είκοσι χρόνων. Έπειτα σκέφτηκα ότι

ίσως να είναι πάντα έτσι με τους άλλους, εντελώς διαφορετική απ' ό,τι την ξέρουμε εμείς. Και, καθώς αναρωτιόμουν με ανησυχία μήπως κάποια από αυτές τις όψεις της είναι προσποιητή, απατηλή, κατάλαβα πως δεν είναι εκείνη διαφορετική: διαφορετικοί είναι οι ρόλοι που αναγκάζεται να παίξει μέσα κι έξω απ' το σπίτι. Εμάς μας έλαχε ο πιο άχαρος.

Ο Ρικκάρντο πήγε αμέσως να ντυθεί, ενθουσιασμένος με την εμφάνιση της αδελφής του. Λίγα λεπτά αργότερα, τον άκουσα να με φωνάζει απ' το δωμάτιο. Από τον τόνο της φωνής του κατάλαβα αμέσως τι συνέβαινε. Ομολογώ πως το φοβόμουν εδώ και μέρες, αλλά μόνο εκείνη τη στιγμή, από τον τρόπο που φώναξε «Μαμά», αναγκάστηκα να αναγνωρίσω τον φόβο μου. Το σμόκιν του Μικέλε τού ήταν πλέον στενό, και τα μανίκια πολύ κοντά. Όρθιος στη μέση του δωματίου, μου εξέφρασε με παράπονο όλη την απογοήτευσή του. Το σμόκιν τού ήταν ήδη εφαρμοστό από πέρσι· είχαμε γελάσει, λέγοντας πως θα έπρεπε ν' αποφεύγει τις αγκαλιές με τα κορίτσια, ώστε να μην ακούσει καμιά ώρα το ύφασμα να σκίζεται στην πλάτη ή τα μανίκια να ξηλώνονται. Όμως ο Ρικκάρντο είχε δέσει ακόμα περισσότερο από τότε, ίσως είχε ψηλώσει κιόλας. Με κοιτούσε ελπίζοντας ότι με την εμφάνισή μου όλα θα τακτοποιούνταν ως εκ θαύματος, όπως όταν ήταν μικρός. Θα ήθελα κι εγώ να ήταν έτσι. Προς στιγμήν σκέφτηκα να του πω: “Μια χαρά σου έρχεται!”, κι εκείνος ίσως θα με πίστευε. Αντί γι' αυτό, του είπα: «Δε σου κάνει με τίποτα». Έπειτα, αμέσως, τον πλησίασα κι άρχισα να πασπατεύω τα μανίκια, το μπούστο, και να ονειρεύομαι κάποιες αστραπιαίες διορθώσεις, που ωστόσο δε θα μπορούσα να πραγματοποιήσω.

Ο Ρικκάρντο ακολουθούσε εναγωνίως με το βλέμμα του τα χέρια μου, περιμένοντας μια ευνοϊκή διάγνωση. Εγώ επάνελαβα, αποθαρρημένη: «Δε γίνεται τίποτα».

Γυρίσαμε στην τραπεζαρία μαζί. Τ' αυτιά του Ρικκάρντο ήταν κόκκινα, το πρόσωπό του χλωμό. «Δεν πάμε στο πάρτι» ανήγγειλε με κακία. Κοίταζε την αδελφή του, έτοιμος να της σκίσει το φόρεμα, μ' ένα βλέμμα λες κι ήθελε να τη δαγκώσει. Η Μιρέλλα, φοβούμενη πως ούτε μια δική της επανάσταση δε θα μπορούσε ν' αποτρέψει τούτη την τραγωδία, ρώτησε παραξενεμένη: «Γιατί;». Εκείνος έδειξε ότι το σακάκι δεν κούμπωνε και τα μανικέτια του καινούριου πουκαμίσου περίσσευαν γελοία κάτω από τα κοντά μανίκια. «Ο μπαμπάς έχει στενούς ώμους» είπε άγαρμπα.

Αμέσως παρέλασαν γοργά απ' το μυαλό μας συγγενείς και φίλοι που θα μπορούσαν να μας δανείσουν ένα σμόκιν. Εγώ θυμόμουν ότι το είχα κάνει ήδη αυτό, υποσυνείδητα, δυο μέρες πριν, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι κανένα σχεδόν από τα άτομα που γνωρίζουμε δεν έχει σμόκιν πια. Στηριγμένοι σε μια αμυδρή ελπίδα, τηλεφωνήσαμε σ' έναν ξάδελφο, μα το χρειάζοταν ο ίδιος εκείνο το βράδυ. Ζυγίσαμε και μετρήσαμε νοερά κάμποσους φίλους, κουνώντας αρνητικά το κεφάλι. Ένας άλλος συγγενής, που τον ρωτήσαμε τηλεφωνικά, απάντησε σχεδόν κατάπληκτος από την ερώτηση: «Σμόκιν; Όχι, δεν έχω, τι να το κάνω;». Ο Ρικκάρντο έβαλε στη θέση του το ακουστικό κι είπε γελώντας νευρικά: «Εμείς γνωρίζουμε μόνο φτωχούς». «Ανθρώπους σαν εμάς» του απάντησε ο Μικέλε. Ο Ρικκάρντο έκανε τότε μια πρόταση, δήθεν αστειευόμενος: «Θα μπορούσαμε να νοικιάσουμε ένα, έτσι δεν είναι; Όπως

κάνουν οι κομπάρσοι». «Αυτό μας έλειπε» είπε ο Μικέλε. Ένωθα ότι σκεφτόταν το φράκκο του, κι εκείνο το στενό παντελόνι που φορούσε τη μέρα του γάμου μας: και τα δύο είναι κρεμασμένα στην ντουλάπα, κάτω από ένα λευκό σεντόνι. Σίγουρα θα σκεφτόταν και τις γαλανόμαυρες στρατιωτικές στολές του πατέρα του. «Αυτό μας έλειπε» επανέλαβε, βλοσυρός. Καταλάβαινα πολύ καλά τι έσπρωχνε τον Μικέλε να πει κάτι τέτοιο· κι εγώ θυμόμουν ένα σωρό πράγματα απ' το παρελθόν, από τα οποία είναι δύσκολο να ξεκολλήσεις, ωστόσο έπρεπε να ομολογήσω πως η ιδέα του Ρικκάρντο ήταν πολύ καλή, μπορούσαμε πράγματι να νοικιάσουμε ένα σμόκιν. Ένωθα πως ο γιος μου περίμενε να το πω, ήταν μια βοήθεια που θα ήθελα να του προσφέρω, όμως, ζορισμένη από μια απροσδιόριστη αμφιβολία, απέφυγα να μιλήσω. Στο μεταξύ η Μιρέλλα με κοιτούσε επίμονα, οπότε είπα με αποφασιστικότητα: «Θα πάει η Μιρέλλα μόνη της». Ο Μικέλε πήγε να επέμβει· συνέχισα δίχως να κοιτάζω κανέναν: «Πρέπει ν' αρχίσουμε ν' αποδεχόμαστε την καινούρια κατάσταση: από τη μια να μην έχουμε σμόκιν κι από την άλλη να στέλνουμε ένα κορίτσι μόνο του σ' ένα πάρτι, κάτι που εγώ, στα δικά μου χρόνια, δε θα μπορούσα να κάνω. Κάθε τι έχει και το πλεονέκτημά του. Συνόδευσέ την εσύ, Μικέλε. Και μετά γύρνα πίσω. Καλά θα τα περάσουμε και οι τρεις μας. Ρικκάρντο, μη στενοχωριέσαι!».

Ο Ρικκάρντο δεν είπε κουβέντα. Η Μιρέλλα με αγχάλιασε απαλά, έπειτα, μην μπορώντας ν' αποφασίσει αν θα χαιρετούσε ή όχι τον αδελφό της, βγήκε με βήμα που προσπαθούσε να είναι διακριτικό, αλλά με το θρόισμα του φουστανιού αποκτούσε μια δόση αυταρέσκειας. Ευχόμουν,

προτού ακούσω την εξώπορτα του σπιτιού να κλείνει, να συνέβαινε στ' αλήθεια ένα θαύμα και να μπορούσα να τρέξω στον Ρικκάρντο γελώντας, λες και ως εκείνη τη στιγμή έπαιζα κάποιον θεατρικό ρόλο. Φανταζόμουν τον εαυτό μου να βγάζει από την ντουλάπα ένα καινούριο σμόκιν, έβλεπα τα γυαλιστερά σατινένια του πέτα. Όταν η πόρτα έκλεισε, ο Ρικκάρντο σούφρωσε ελαφρά το μέτωπο κι εγώ επανέλαβα: «Μη στενοχωριέσαι».

Το έλεγα μ' ένα ύφος ντροπαλό, λες και ζητούσα συγγνώμη για κάτι, μα μέσα μου ένιωθα να επαναστατώ. Ήθελα να υποσχεθώ στον Ρικκάρντο ότι θα του αγόραζα ένα σμόκιν, με δόσεις, όπως είχαμε αγοράσει τη βραδινή τουαλέτα της Μιρέλλας· όμως ένα αντρικό ρούχο είναι πάντα πιο ακριβό, κι έπειτα ένας άντρας δεν ψάχνει για γαμπρό. Όφειλα λοιπόν να αναγνωρίσω πως δεν έπρεπε να επιβαρύνω μ' αυτή την περιττή αγορά τον προϋπολογισμό μας. Θυμάμαι την εποχή που η Μιρέλλα κι ο Ρικκάρντο ήταν παιδάκια και ζητούσαν παιχνίδια πολύ ακριβά· εγώ απαντούσα ότι η τράπεζα δεν είχε πια χρήματα, εκείνα το πίστευαν και σήκωναν τα χέρια ψηλά μπροστά σ' εκείνη την ανυπέβλητη δυσκολία. Όμως δεν μπορώ πια να καταφεύγω σε τέτοιου είδους τεχνάσματα.

Όταν ο Μικέλε επέστρεψε, και κάτσαμε στο τραπέζι, μου φάνηκε ότι ο Ρικκάρντο κοίταζε τον πατέρα του μ' έναν τρόπο διαφορετικό απ' ό,τι συνήθως, σχεδόν σαν να τον ζύγιζε. Ήταν ένα δείπνο ασυνήθιστα ωραίο, ωστόσο φάγαμε ανόρεχτα. Είχα αγοράσει ξερά βερίκοκα, που αρέσουν πολύ στον Μικέλε· όταν όμως τα έφερα στο τραπέζι, ούτε που τα πρόσεξε. Θαμπά και μαραγκιασμένα καθώς ήταν, σκορπούσαν τριγύρω μια αίσθηση θλίψης και μιζέριας.

Μετά το φαγητό, καθίσαμε πλάι στο ραδιόφωνο. Δεν τολμούσα να κάνω την παραμικρή νύξη για το μπουκάλι με το αφρώδες κρασί που σκόπευα ν' ανοίξω τα μεσάνυχτα, η επίμονη σιωπή του Ρικκάρντο και το σκληρό του βλέμμα με απέτρεπαν. Εδώ και κάμποσο καιρό, μου συμβαίνει συχνά να βλέπω στα μάτια του μια έκφραση εχθρική: μια έκφραση που δε μ' αρέσει σ' αυτό το παιδί, που είναι τόσο γλυκό και ευγενικό. Αυτό συμβαίνει πάντα όταν αναγκάζεται να μείνει σπίτι επειδή τέλειωσαν τα χρήματα που του δίνει κάθε Σάββατο ο Μικέλε για τα προσωπικά του έξοδα. Κάθεται πλάι στο ραδιόφωνο ακούγοντας χορευτικά τραγούδια, αγέλαστος, ή ξεφυλλίζει κάποιο περιοδικό. Για πρώτη φορά, τούτη τη νύχτα των Χριστουγέννων, κατάλαβα ότι η κακή του διάθεση είναι ένα κατηγορώ ενάντια στον πατέρα του κι ενάντια σ' εμένα. Για να πούμε την αλήθεια, εκείνος, πού και πού, υποστηρίζει ότι ο Μικέλε, μολονότι έχει ζήσει τόσα χρόνια σε μια τράπεζα, δεν έχει επιχειρηματικό πνεύμα, εννοώντας μ' αυτό πως δεν έμαθε πώς να πλουτίζει· το λέει χαμογελώντας στοργικά, λες και αυτή η ανεπάρκεια δεν είναι παρά μια συνήθεια ή ένα απομεινάρι σνομπισμού. Κι όμως, μέσα στον ελαφρώς προστατευτικό τόνο του, μου φαίνεται πάντα ότι διακρίνω μια συγκαταβατικότητα, σαν να του συγχωρεί με όλη του την καρδιά το γεγονός ότι τον κατέστησε θύμα κάποιας δικής του ανικανότητας. Κατά βάθος, για τον Ρικκάρντο, αυτό το πείραγμα είναι ένας τρόπος να νιώσει συμπόνια για τον εαυτό του, έχοντας συγχρόνως την αίσθηση ότι δίνει άφεση αμαρτιών στον πατέρα του.

Πλησίασα τότε τον Μικέλε, κάθισα δίπλα του, του έπιασα το χέρι και το έσφιξα δυνατά μέσα στο δικό μου, ήθε-

λα τα χέρια μας να γίνουν ένα. Ο Ρικκάρντο άκουγε ραδιόφωνο με το κεφάλι ακουμπισμένο στην πλάτη της πολυθρόνας, δίχως να μας κοιτάζει. Τον έβλεπα πάλι νοερά να λέει: «Ο μπαμπάς έχει στενούς ώμους». Και ξανακούγοντας αυτή τη φράση –Θεέ μου, με το ζόρι τολμώ να το ομολογήσω, ίσως να γράφω σε μια στιγμή απόγνωσης και μετά να τις σβήσω τούτες τις αράδες–, ξανακούγοντας λοιπόν αυτή τη φράση οφείλω να πω πως ένιωθα να γίνομαι κακιά. Ήθελα να σηκωθώ όρθια, να σταθώ απέναντι στον Ρικκάρντο, να γελάσω σαρκαστικά και, γελώντας έτσι, να του πω: «Εντάξει, για να δούμε πώς θα έχεις καταντήσει εσύ σε είκοσι χρόνια». Γνωρίζω ελάχιστα το κορίτσι με το οποίο μιλάει με τις ώρες στο τηλέφωνο, ψιθυριστά, ένα κορίτσι ξανθό, αδύνατο, που το λένε Μαρίνα: ένιωθα όμως ότι τη σκεφτόταν, εκείνη τη στιγμή, σκεφτόταν ότι την έπαιρνε αγκαζέ κι έφευγαν μαζί. Στεκόμουν τότε και απέναντι σ' εκείνη, και της έλεγα: «Για να δούμε, για να δούμε». Θυμήθηκα τη μέρα που είπα στον Μικέλε ότι μπορούσαμε να ξεφορτωθούμε την γκουβερνάντα, κι εκείνος είπε ναι χωρίς να με κοιτάξει, είπε ότι τα παιδιά είχαν μεγαλώσει πια: ήταν πέντε και τριών ετών. Θυμήθηκα επίσης που αργότερα του είπα ότι καλά θα κάναμε να διώξουμε και την υπηρέτρια και, καθώς τον έβλεπα διστακτικό, του επεσήμανα ότι υπήρχε κίνδυνος να μιλήσει τριγύρω για τα αγαθά που αποκτούσαμε στη μαύρη αγορά. Και τέλος τη μέρα που, γυρνώντας σπίτι, αγκάλιασα χαρούμενη τον Μικέλε και του ανήγγειλα πως είχα βρει δουλειά – διέθετα κάμποσο ελεύθερο χρόνο πια, αφού τα παιδιά πήγαιναν γυμνάσιο και στο σπίτι δεν είχα πολλά να κάνω. «Για να δούμε» έλεγα γελώντας στη

Μαρίνα, «για να δούμε» και στο μεταξύ έσφιγγα δυνατά το αγαπημένο χέρι του Μικέλε.

αργότερα

Είναι δύο τη νύχτα, σηκώθηκα για να γράψω – δεν μπορούσα να κοιμηθώ. Για άλλη μια φορά ο φταίχτης είναι τούτο το τετράδιο. Πριν, ξεχνούσα αμέσως ό,τι συνέβαινε στο σπίτι· τώρα όμως, από τότε που άρχισα να καταγράφω τα καθημερινά γεγονότα, τα συγκρατώ στη μνήμη μου και προσπαθώ να καταλάβω τι τα προκάλεσε. Μπορεί η κρυφή παρουσία αυτού του τετραδίου να δίνει μια νέα γεύση στη ζωή μου, όμως πρέπει να αναγνωρίσω ότι δεν την κάνει πιο ευτυχισμένη. Στην οικογένεια θα πρέπει να προσποιούμαι ότι δεν προσέχω ποτέ αυτό που συμβαίνει, ή τουλάχιστον ότι δεν αναρωτιέμαι για το νόημά του. Αν δεν είχα αυτό το τετράδιο, δε θα θυμόμουν πια τη συμπεριφορά του Ρικκάρντο την παραμονή των Χριστουγέννων. Τώρα όμως, δεν μπορώ να μην επισημάνω ότι κάτι καινούριο δημιουργήθηκε μεταξύ πατέρα και γιου εκείνο το βράδυ, μόλο που φαινομενικά δεν υπήρξε καμιά αλλαγή και την επόμενη μέρα ήταν αγαπημένοι, όπως συνήθως. Ο Μικέλε δεν ξαναμίλησε γι' αυτό το θέμα· διαισθάνομαι ωστόσο πως εκείνος, έστω και κατανοώντας τη στάση του Ρικκάρντο, δεν μπορεί παρά να τον θεωρεί αχάριστο. Αυτή ήταν και η δική μου άποψη, από την πρώτη στιγμή, έπειτα όμως αναγκάστηκα ειλικρινά να αναγνωρίσω πως επρόκειτο για κάτι άλλο.

Γεγονός είναι ότι τα παιδιά μας δεν μπορούν πια να πιστέψουν σ' εμάς όπως εμείς πιστεύαμε στους γονείς μας. Ήθελα να προσπαθήσω να πείσω τον Μικέλε γι' αυτό,

το ίδιο εκείνο βράδυ των Χριστουγέννων, μα δεν κατάφερνα να μεταφράσω σε λέξεις τις μπερδεμένες μου σκέψεις. Ο Ρικκάρντο είχε πάει για ύπνο κι εμείς περιμέναμε τη Μιρέλλα να γυρίσει από το πάρτι. «Άκου, Μικέλε» του είπα, «θυμάσαι στον πόλεμο που συμβουλευάμε τα παιδιά να μην πουν στο σχολείο πως αγοράσαμε παπούτσια χωρίς κουπόνια;». Εκείνος αντέδρασε αφηρημένα, ρωτώντας με πώς και θυμόμουν τέτοια πράγματα. Εγώ δεν ήξερα τι ακριβώς να του απαντήσω, μα επέμεινα: «Κι όταν τους κάναμε συστάσεις να μη μαρτυρήσουν πως ακούγαμε ξένους σταθμούς;». Ήθελα να του εξηγήσω πόσο δύσκολο μου ήταν τότε, εκείνη την εποχή, να τιμωρήσω τη Μιρέλλα επειδή είχε πει κι εγώ δεν ξέρω ποιο ψέμα. Ήταν ήδη σχεδόν στο ύψος μου και, ενόσω της μιλούσα, με κοίταζε κατάματα. Εγώ σκεφτόμουν ότι ποτέ δεν έπιασα τη μητέρα μου να λέει ψέματα. Αυτό μπορεί να την έκανε λιγότερο ανθρώπινη στα μάτια μου, μα δε θα 'λεγα κιόλας κι ότι υπήρξα ποτέ συνένοχός της. Όταν ο πατέρας μου γύριζε σπίτι απ' το γραφείο και τον έβλεπα να βγάζει το καπέλο του και ν' αφήνει τη δικηγορική του τσάντα, ποτέ δε μου πέρασε απ' το μυαλό πως μπορεί να μην είχε εκμεταλλευτεί σωστά τη ζωή του, και πως γι' αυτό δεν ήμασταν πλούσιοι. Μου φαινόταν πως είχε στην κατοχή του αγαθά πολύ πιο σημαντικά από τον πλούτο, με τον οποίο ποτέ δεν είχα σκεφτεί καν να τα συγκρίνω. Τώρα, ωστόσο, υπάρχουν φορές που δε βρίσκω πια μέσα μου εκείνο το τόσο καθαρό, σταθερό και συγκεκριμένο πρότυπο ζωής που οι γονείς μας, με το παράδειγμά τους, μας πρότειναν και από το οποίο είναι φυσικό να εμπνεόμαστε. Αμφιβάλλω τέλος πάντων αν όλα τα αγαθά που εμείς απολαμβά-

νουμε, και τα οποία οι γονείς μας είχαν πριν από μας –παραδόσεις, όνομα, κανόνες τιμής– έχουν ακόμα αξία, σε οποιαδήποτε περίπτωση, συγκριτικά με το χρήμα. Εντούτοις, έστω και αμφιβάλλοντας, εγώ κατά βάθος δεν μπορώ παρά να συνεχίσω να διατηρώ τις παλιές μου πεποιθήσεις. Θα ήθελα όμως να δώσω στον Μικέλε να καταλάβει πως ίσως, εξαιτίας αυτών των αμφιβολιών μας, ο Ρικκάρντο και η Μιρέλλα δεν πιστεύουν πλέον σ' εμάς.

1^η Ιανουαρίου 1951

Έχω την αίσθηση πως είμαι μόνη στο σπίτι, ο Μικέλε κοιμάται. Από τότε όμως που άρχισα να κρατάω ημερολόγιο τρέμω διαρκώς μήπως προσποιείται ότι κοιμάται, με σκοπό να μ' αιφνιδιάσει. Γράφω στο τραπέζι της κουζίνας, και δίπλα μου έχω ακουμπήσει το βιβλίο με τα ψώνια του σπιτιού, ώστε να σκεπάσω μ' αυτό το τετράδιο στην περίπτωση που ο Μικέλε μπει μέσα ξαφνικά. Διότι το να με πιάσει επ' αυτοφώρω, θα ήταν το χειρότερο: θα ήταν το τέλος της εμπιστοσύνης και της αρμονίας που υπήρξαν πάντα η βάση της σχέσης μας, στα είκοσι δύο χρόνια του γάμου μας. Η αλήθεια είναι πως θα ήταν καλύτερα αν αποκάλυπτα στον Μικέλε την ύπαρξη αυτού του τετραδίου και τον παρακαλούσα μάλιστα να μη μου ζητήσει ποτέ να του δείξω τι γράφω. Αν, αντιθέτως, μ' έπιανε στα πράσα, θα έμενε για πάντα ανάμεσά μας η αμφιβολία ότι έχω ή είχα ποιος ξέρει πόσα ακόμα μυστικά από κείνον. Το παράλογο από την πλευρά μου είναι πως αναγνωρίζω με κάθε ειλικρίνεια ότι, αν ο Μικέλε κρατούσε ημερολόγιο κρυφά από μένα, θα ένιωθα προσβεβλημένη.

Κάτι ακόμα που μ' εμποδίζει να ομολογήσω ότι γράφω είναι οι τύψεις για το ότι με το γράψιμο χάνω τόσο χρόνο. Συχνά γκρινιάζω πως έχω ένα σωρό πράγματα να κάνω, πως είμαι σκλάβα της οικογένειας, του σπιτιού· πως δεν έχω ποτέ την ευκαιρία να διαβάσω ένα βιβλίο, για παράδειγμα. Όλα αυτά είναι αλήθεια, ωστόσο κατά κάποιον τρόπο αυτή η σκλαβιά έχει γίνει πια και η δύναμή μου, το φωτοστέφανο του μαρτυρίου μου. Έτσι λοιπόν, τις σπάνιες φορές που τυχαίνει να κοιμηθώ για μισή ωρίτσα πριν ο Μικέλε και τα παιδιά γυρίσουν σπίτι για το δείπνο ή να χαζέψω τις βιτρίνες στην επιστροφή μου απ' το γραφείο, δεν το αναφέρω ποτέ. Φοβάμαι μήπως, με το να παραδεχτώ ότι απόλαυσα μια σύντομη έστω ανάπαυλα, μια εκτόνωση, θα έχανα τη φήμη ότι αφιερώνω κάθε λεπτό από τον χρόνο μου στην οικογένεια. Πραγματικά, αν το παραδεχόμουν, κανείς από τον περίγυρό μου δε θα εστίαζε πλέον στις αμέτρητες ώρες που περνάω στο γραφείο, στην κουζίνα, κάνοντας ψώνια ή μαντάροντας, αλλά μόνο στις λίγες στιγμές που αφιερώνω στην ανάγνωση ενός βιβλίου ή σε μια βόλτα. Η αλήθεια είναι ότι ο Μικέλε πάντα με παροτρύνει να πάρω μια ανάσα και ο Ρικκάρντο λέει ότι, μόλις θα είναι σε θέση να κερδίζει χρήματα, θα μου προσφέρει διακοπές στο Κάπρι ή στη Ριβιέρα. Η αναγνώριση της κόπωσής μου τον απαλλάσσει από κάθε ευθύνη. Γι' αυτό και μου επαναλαμβάνουν συχνά με αυστηρό τόνο: «Πρέπει να ξεκουράζεσαι», λες και από κάποιον καπρίτσιο δεν το κάνω. Στην πράξη, βέβαια, μόλις με βλέπουν ανάμεσά τους να διαβάζω μια εφημερίδα, αμέσως με ρωτάνε: «Μαμά, μιας και δεν έχεις δουλειά, θα μπορούσες να μαντάρεις τη φόδρα του σακακιού μου;

Θα μπορούσες να μου σιδερώσεις τις κάλτσες;» και ούτω καθεξής.

Έτσι, σιγά σιγά, πείστηκα κι εγώ. Όταν στο γραφείο μάς παραχωρούν μια μέρα άδεια, εγώ αμέσως αναγγέλλω ότι θα την αφιερώσω σε διάφορες δουλειές που έχουν μείνει πίσω, για τις οποίες προόριζα αυτή την ελεύθερη μέρα από καιρό. Διαβεβαιώνω, τέλος πάντων, ότι δε θα ξεκουραστώ: γιατί, αν το έκανα, αυτή η μία μέρα θα φάνταζε, στα μάτια όσων είναι γύρω μου, σαν ένας ολόκληρος μήνας ξεκούρασης. Πριν από μερικά χρόνια, με είχε καλέσει μια φίλη μου να περάσω μια βδομάδα σ' ένα εξοχικό της στην Τοσκάνη. Έφυγα κατάκοπη, έχοντας φροντίσει για τα πάντα ώστε να μη λείψει τίποτα στον Μικέλε και στα παιδιά κατά την απουσία μου· και στην επιστροφή είδα πως είχαν μαζευτεί ένα σωρό δουλειές στη διάρκεια των σύντομων διακοπών μου. Ωστόσο, ακόμα και στα τέλη του χειμώνα, όποτε υπαινισσόμουν πως ήμουν κουρασμένη, όλοι μου υπενθύμιζαν ότι εκείνη τη χρονιά είχα κάνει διακοπές και ο οργανισμός μου θα έπρεπε να είχε επωφεληθεί από αυτό. Κανείς δε φαινόταν να καταλαβαίνει ότι μια βδομάδα ανάπαυσης τον Αύγουστο δε θα μ' εμπόδιζε να νιώσω κουρασμένη τον Οκτώβριο. Αν καμιά φορά πω «Δεν αισθάνομαι και τόσο καλά», ο Μικέλε και τα παιδιά απαντούν με μια σύντομη σιωπή, γεμάτη σεβασμό και αμηχανία. Έπειτα εγώ σηκώνομαι και ξαναπιάνω τα καθήκοντά μου. Κανείς δεν τρέχει να βοηθήσει, μόνο ο Μικέλε φωνάζει: «Απ' τη μια λες ότι δεν αισθάνεσαι και τόσο καλά, κι από την άλλη δε μένεις στιγμή ήσυχη». Λίγο μετά, αρχίζουν πάλι να μιλάνε περί ανέμων και υδάτων και τα παιδιά, βγαίνοντας, μου κά-

νουν συστάσεις: «Ξεκουράσου, έτσι;». Ο Ρικκάρντο μού κουνάει το δάχτυλο ελαφρώς απειλητικά, λες και με προειδοποιεί να μη βγω έξω να διασκεδάσω. Μονάχα ο πυρετός, ο υψηλός πυρετός, πείθει ότι είμαστε αληθινά άρρωστοι στην οικογένεια. Ο πυρετός βάζει σε σκέψεις τον Μικέλε, τα παιδιά μού φέρνουν πορτοκαλάδα. Μα εγώ σπάνια έχω πυρετό· ποτέ, μπορώ να πω. Αντίθετα, είμαι μονίμως κουρασμένη και κανείς δε με πιστεύει. Κι όμως, η ηρεμία μου πηγάζει από αυτήν ακριβώς την κούραση που νιώθω όταν ξαπλώνω στο κρεβάτι το βράδυ. Σ' αυτή βρίσκω ένα είδος ευτυχίας, στην οποία βυθίζομαι κι αποκοιμιέμαι. Οφείλω να αναγνωρίσω ότι ίσως η αποφασιστικότητα με την οποία αντιστέκομαι σε οποιαδήποτε πιθανότητα να ξεκουραστώ δεν είναι παρά ο φόβος μου μήπως χάσω αυτή τη μόνη πηγή ευτυχίας, που είναι η κούραση.

3 Ιανουαρίου

Χθες πήγα στην Τζουλιάνα. Κάθε χρόνο δηλώνω πως δε θέλω να πάω στο καθιερωμένο τσάι που, επ' ευκαιρία των γενεθλίων της, προσφέρει σε μερικές παλιές της συμμαθήτριες με τις οποίες έχει διατηρήσει φιλία. Λέω ότι έχω πολλή δουλειά και δεν μπορώ ν' απουσιάσω απ' το γραφείο, και ισχυρίζομαι ότι, αν μπορούσα να λείψω, θα το εκμεταλλευόμουν για πιο σημαντικά πράγματα. Κάθε χρόνο ο Μικέλε και τα παιδιά επιμένουν, προσπαθούν να με πείσουν ότι δεν πρέπει ν' αρνιέμαι τη χαρά να ξαναδώ τις παλιές μου φιλενάδες, πόσο μάλλον τώρα που σπάνια έχω τέτοια ευκαιρία, λόγω της διαφορετικής ζωής που